

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ЯВОНЕНКО

Олександр Олександрович

**ПРОБЛЕМА МОВНОГО ЗНАЧЕННЯ
В КОНТЕКСТІ
ФІЛОСОФІЇ КУЛЬТУРИ
(філософсько-методологічний аналіз)**

**09.00.04 – філософська антропологія
та філософія культури**

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 1997

Дисертація є рукопис

Дисертацію виконано на кафедрі теорії та історії філософії філософського факультету Київського університету імені Тараса Шевченка.

- Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент
Гатальська Стелла Миколаївна.
- Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Парахонський Борис Олександрович,
кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник
Андрос Євген Іванович.
- Провідна організація: центр гуманітарної освіти
Національної Академії Наук України.

Захист відбудеться « 26 » травня 1997 року
о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.01.06.
у Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою:
252001, м. Київ, вул. Володимирська, 60, аудиторія 330.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
Київського університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, вул.
Володимирська, 58).

Автореферат розісланий « 17 » квітня 1997 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої
ради, кандидат
філософських наук, доцент

В.Ф.Діденко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дисертації в цілому пов'язана з її орієнтацією на дослідження сутності мови і цілісності її функціонування. Дана проблемна спрямованість знаходиться в руслі пріоритетних досліджень сучасної філософської науки й інтегрує цілий комплекс проблем, обумовлених соціокультурною динамікою сучасного світу. Завдяки тій ролі, яка належить мові в інтелектуальному освоєнні світу, проблема мовного значення набуває суттєвої філософської значущості, а запропоновані способи її розв'язання мають принципово важливі методологічні наслідки. Від вирішення цієї проблеми залежить не тільки побудова загальної моделі мови, не тільки наукове пояснення феномена розуміння мови, але й методологічно фундаментальне визначення місця та функції мови в процесі осмислення і розуміння світу. Робота, яка пропонується, є спробою систематичного (цілісного) дослідження проблеми значення мовних виразів на рівні філософсько-методологічного аналізу.

Це завдання, в свою чергу, підпорядковане вирішенню більш широкої проблеми, викликаного занепокоєністю сучасної філософської теорії власною обгрунтованістю. У посткласичну епоху, в період зіткнення класичної і некласичної парадигм філософського дискурсу виникає потреба в новому типі раціональності, в інших опорах пояснення, в інших інваріантах, або методологічних константах, які виконували б функцію пояснюючого принципу в побудові і систематизації філософської теорії, особливо метафізики. Постала проблема побудови своєрідної раціональної метафізики, яка була б у змозі не тільки дати узаконену підставу цілої програми метафізичних досліджень, але й верифікувати вихідне положення про первородство онтологічно укоріненого досвіду свідомості, руйнуючи згубну його самоочевидність. У **пояснювачах загальнофілософської методології, здатної забезпечити мета**

Університет
Дніпропетровськ

аналізу вузлових світоглядних проблем, філософська думка сучасності висунула широкомасштабну програму “критики мови”. В цьому контексті реалізації програмного завдання постмодерністської філософії утверджується наукова значущість філософсько-методологічного аналізу проблеми мовного значення.

Таким чином, з одного боку, можна говорити про актуальний напрямок сучасної філософії, а з іншого — про актуальну тему в межах цього напрямку. Тільки в одному випадку йдеться про проблему сфери філософії, а в іншому — про сферу проблеми у філософії.

Поєднання даного напрямку і даної проблеми набуває, з нашої точки зору, теоретичної доказованості в контексті філософії культури. Зрештою, цей контекст цілком ясно висвітлює проблему значення як проблему принципу, вільно виконуючого настанови філософії на методологічні зрушення незалежно від концептуальних претензій. Розуміючи, що культурна інформація того чи іншого народу цілком певним чином орієнтує роботу думки і її мовне здійснення, що завершується у виробленні нових соціально-культурних цінностей, які утворюють смислове поле людської життєдіяльності, філософія другої половини ХХ століття зорієнтувала цей загальний підхід на створення відповідної теорії. Звідси вихід за межі вирішення тільки методологічних проблем, намагання підпорядкувати їх більш широкій програмі застосування теорії мови до дослідження різних сфер людської життєдіяльності.

Говорячи про актуальність теми дослідження, мусимо також константувати, що зазначена проблематика набуває особливого значення у зв'язку з національним відродження України, бо її розгляд сприяє розкриттю змістовності і власнопредметності етнічного буття як такого.

Рівень наукової розробки проблеми. Проблема мовного значення сьогодні висунулась в ряд чи не найбільш обговорюваних проблем філософії та наукового пізнання. Цілий ряд теоретичних і прикладних дисциплін не тільки

вивчають цю проблему, а й усвідомлюють необхідність її розв'язання як передумову свого дальшого розвитку. Це в значній мірі пояснюється тією роллю, яку відіграє значення в лінгвістиці і психології, логіці і теорії інформації. Чисельність підходів і мотивів звернення до проблеми значення, міждисциплінарний статус останньої особливо настійно стимулюють її філософський розгляд.

Філософські проблеми мови — напрямок, що динамічно розвивається. Стосовно проблеми значення це виражається, як не парадоксально, у відсутності єдиного методу осмислення і теоретичного конструювання. В залежності від завдань дослідження, від характеру мови, що розглядається, висувуються ті чи інші трактування значення, будуються різні його моделі. Факт концептуального плюралізму, безумовно, конструктивний і свідчить як про складність проблеми, так і про високий теоретичний рівень її осмислення. Проте, в цілому ми повинні константувати, що розробленість проблеми мовного значення знаходиться нижче необхідного концептуального рівня, оскільки, не дивлячись на різноманітність концепцій, експлікація даної проблеми не знайшла свого цілісного осмислення. В такій ситуації важливо визначити єдиний простір сучасних досліджень, який відкриває перспективу “тотального” розгляду проблематики значення.

Область дослідження названої проблематики набула стійкої традиції свого аналізу в аналітичному напрямку сучасної філософії. В загальних контурах аналітичної філософії проблема значення стає центральною, формулюються і змінюються певні стандарти її успішного вирішення.

У сучасній філософії мови найбільш потужна лінія осмислення проблеми значення пов'язана з логіко-семантичною традицією дослідження, започатковану вихідним проектом аналізу мови Л.Вітгенштейна, Б.Рассела і Г.Фреге, що містить в цілому референтативний підхід до експлікації поняття значення, підсилений синтаксичними

та верифікаційними узгодженнями. В сучасному вигляді він був сформульований завдяки працям Дж.Айера, Д.Девідсона, Р.Карнапа, С.Кріпке, У.В.Куайна, Д.Льюїса, Р.Монтегю, Л.Патнема, Я.Хінтіки, А.Черча та інших. Саме завдяки референтативному аналізу у різних його варіантах стало можливим говорити про онтологічні аспекти семантичної проблематики природної мови, що надає цьому аналізу філософського характеру. В теоретичному плані важливо підкреслити, що саме тут були розроблені і здобувають продуктивне уточнення основні поняття, категорії і терміни сучасного аналізу мови.

Гносеологічний план семантичної проблематики активно випрацьовується радянською і вітчизняною філософською наукою (Л.А.Абрамян, Н.Д.Артюхова, Б.В.Бірюков, Е.К.Войшвілло, Д.П. Горський, К.К.Жоль, М.С.Козлова, І.С.Нарський, Р.Й.Павіленіс, В.В.Петров, М.В.Попович, Л.О.Резніков, С.О.Яновська та інші). На цьому шляху отримані значні результати по проблемах співвідношення знакової ситуації і структури пізнавального процесу, значення і поняття, визначення і утворення значення, його типології. Доволі перспективним у гносеологічному дослідженні видається визначення значення як інваріанту інформації при еквівалентних перетвореннях мовної форми.

Важливу складову частину досліджень в галузі теорії значення складає прагматичний напрямок філософського розгляду мови. Розширення зазначеної проблематики пов'язане з посиленням інтересом сучасної філософії мови до вивчення реальних умов функціонування мови, її прагматичних аспектів. Важливу роль у цьому прагматичному “повороті” відіграли ідеї пізнього Л.Вітгенштейна і Д.Е.Мура, а також дав себе взнаки значний вплив лінгвістики (у зв'язку з трансформаційно-генеративною теорією мови М.Хомського) на філософію мови. Чисельні аспекти функціонування і використання природних мов розроблялися М.Блеком, Ф.Вайсманом, П.Грайсом, Н.Малкольмом, Дж.Остіном, Дж.Райлом, Дж.Серлем,

П.Стросоном, Дж.Уіздомом та іншими аналітиками. Так формувалась концепція значення як вживання (використання), яка дала початок могутньому потокові сучасних праць з прагматики. У сучасній філософії мови значення часто визначається як центральне поняття щодо пояснення механізмів засвоєння мови і володіння мовою.

Паралельно слід зазначити, що велику увагу проблематиці значення приділяли філософи-прагматики, розробляючи в цілому функціоналістський підхід до аналізу поняття значення (операціоналізм П.У.Бріджмена, контекстуалізм У.Джеймса, інструменталізм Дж.Дьюї, концептуалізм К.Льюїса і Д.Ф.Пірса).

Аналіз основних сучасних логічних і лінгвістичних філософських теорій мови свідчить, що переважною є тенденція подолання внутрішньотеоретичних обмежень, що пов'язана з синтезом альтернативних настанов. Інтегративна тенденція в аналітичній філософії проявилась в розширенні філософського змісту логіко-лінгвістичного аналізу, в орієнтації на аналіз логіко-семантичних умов розуміння, в розповсюдженні своїх методів на метафізичну (в тому числі соціокультурну) проблематику (Б.Страуд "Аналітична філософія і метафізика" (1986 р.)). Крім того, дана тенденція (це особливо було помітно на останніх Всесвітніх філософських конгресах) проявилась і в створенні різноманітних синтетичних концепцій, поєднуючих аналітичний та інші підходи. Цей теоретичний рух значно розширив роль і функцію поняття значення для філософського дослідження мови і може бути схарактеризований як перехід до концептуального аналізу. Вихід на загальнофілософський зміст проблематики значення характерний для Дж.Айера, Д.Девідсона, У.В.Куайна, П.Стросона і цілого ряду інших.

Найбільш пряме і повне відображення зміни, що проходять в проблематиці філософії мови, знайшли в роботі Дж.Серля "Інтенціональність" (1984 р.), яка значно вплинула на переорієнтацію дослідницьких інтересів в області теорії

значення до філософської проблематики свідомості. З точки зору концептуального аналізу поняття значення особливо необхідно акцентувати увагу на безперечно базисних дослідженнях, що містяться в циклі робіт 70-х років британського філософа М.Дамміта, об'єднаних загальною тематичною спрямованістю "Що є теорія значення?" (1975 р., 1977 р.). Саме даний цикл суттєво сприяв трансформації від окремого, автономного вивчення семантичних і прагматичних аспектів значення до їх збалансованого, цілісного розгляду в межах загальної теорії значення. Тут же слід вказати й на конструктивістський підхід Дж.Катца в області лінгво-філософського аналізу. Доволі ґрунтовними розробками в плані цілісного аналізу семантичної проблематики природної мови відрізняються праці К.К.Жоля, Р.Й.Павіленіса, В.В.Петрова, вартісні, перш за все, глибоким критичним осмисленням існуючих в інтелектуальній традиції Заходу концепцій смислу і значення.

Окремо слід виділити комплекси ідей мислителів різних напрямків сучасної філософії, які в той чи інший спосіб розглядали проблематику культурно-історичного змісту мови, що забезпечує можливість онтологічного ракурсу бачення проблематики значення. Серед них К.Апель, Е.Бенвеніст, Г.Г.Гадамер, М.Гайдеггер, Е.Гуссерль, А.Молль, М.Полані, П.Рікер, Е.Сепір, П.Уінч, Б.Уорф, М.Фуко, К.Ясперс, а також: М.М.Бахтін, Л.С.Вигодський, О.Ф.Лосєв, О.А.Потебня, Г.Г.Шпет. Сюди ж треба віднести достатньо глибокі праці Н.С.Автономової, Е.Р.Атаяна, В.В.Бібіхіна, Е.К.Бистрицького, С.О.Васильєва, В.В.Іванова, В.П.Козловського, В.Г.Кузнецова, Ю.Н.Левіна, Ю.М.Лотмана, А.Р.Лурія, Б.О.Парахонського, С.А.Рубінштейна, В.М.Сергєєва, В.Н.Топорова, Б.А.Успенського та інших.

Проте, незважаючи на чисельність аналітичних студій та підходів до експлікації поняття значення і наявність інших концептуальних рішень, проблема єдиного, конструктивного способу розв'язання проблематики мовного значення

залишається відкритою, а її філософсько-методологічний аналіз перспективним. В цьому напрямку їй запропоновано контекстне (від урахування контексту філософії культури) вирішення проблеми мовного значення. Розгляд наукової і філософської розробленості поставленої проблеми свідчить про те, що аналіз проблеми мовного значення у контексті філософії культури ще не став предметом збалансованого, систематичного і всестороннього дослідження. Одночасно доволі ґрунтовна дослідженість різноманітних аспектів даної проблеми робить можливою постановку та виправдану спробу її теоретичного розв'язання в цьому новому контексті.

Мета та завдання дисертації. Метою дослідження є філософсько-методологічний аналіз проблеми мовного значення в контексті філософії культури та обґрунтування теоретичної спроможності і значущості даного підходу щодо формування цілісної концепції значення.

Відповідно до цієї мети визначаються й основні завдання дослідження:

— з'ясувати сутність філософської рефлексії цілісного аналізу проблеми мовного значення й на цій основі осмислити змістовний і методологічний рівні поняття “теорія значення”;

— розкрити поняття “значення” як специфічну і самостійну позицію філософського дослідження мови, окреслити концептуальне поле його аналізу, а також на базі новітніх аналітичних підходів виявити конструктивні шляхи розвитку проблеми мовного значення;

— спираючись на отримані в дослідженні результати, сформувані і теоретично описати основний зміст раціонального трактування мовного значення від урахування контексту філософії культури, означити ефективність залучення цього контексту до аналізу проблематики значення.

Об'єктом дослідження виступає проблематика мовного значення, репрезентована аналітичною традицією у філософії ХХ століття.

Предметом дослідження є обумовленість внутрішньо-смислового змісту мовного значення культурним контекстом.

Теоретична і методологічна основа дослідження. Філософсько-методологічний аналіз мовного значення є комплексною теоретичною проблемою, яка, з одного боку, вимагає певної інтеграції логічних, лінгвістичних і психологічних підходів, а з іншого — формується вихідною власне філософською настановою визначення і пояснення значення.

Теоретичною основою дисертації в цілому виступає аналітична традиція дослідження як система поглядів, здатна до інтегративного вираження проблематики мовного значення у взаємозв'язку різних аналітичних дисциплін (філософія логіки, лінгвістична філософія, філософія свідомості, філософія дії, аналітична метафізика і філософія культури), та відкрита до збагачення і ускладнення відносин з іншими напрямками сучасної філософії (структуралізмом, феноменологією, герменевтикою, комунікативною філософією, філософією деконструктивізму).

Методологічною основою дослідження слугує взаємодоповняльність семантичного і прагматичного аспектів, логіко-філософського і лінгво-філософського рівнів, референтативного і інтерпретативного підходів аналізу мовного значення, що знаходить відображення в методі “кореляцій, що перетинаються”, методології “переходу границь”, формуванні зв'язуючих ліній розвитку. Такий підхід базується на теоретичних засадах “загальної теорії значення” як “теорії розуміння” (М.Дамміт).

Контекст філософії культури підсумовує визначну теоретико-методологічну основу дисертації в якості “реконструктивно-інтегративного” методу дослідження. Побудова теоретико-пізнавальної моделі, яка відповідає новому способу аналізу і в той же час інтегрує досягнутий рівень дослідження, склало і передумову дисертаційної роботи, й, сподіваємось, її результат.

Саме з позиції ґрунтованої на таких засадах, стає

можливим конструктивно-критичне осмислення проблеми мовного значення в контексті філософії культури. Крім того, нами були використані і конкретні засоби аналітичного характеру, серед яких особливо слід виділити функціональний аналіз.

Наукова новизна дослідження полягає у запропонованому підході до вирішення поставленої проблеми. Вперше подано спробу систематичного філософсько-методологічного аналізу проблеми мовного значення в контексті філософії культури та обґрунтовано теоретична спроможність і значущість даного підходу щодо формування цілісної концепції значення.

Наукова новизна одержаних результатів може бути конкретизована в наступних висновках та положеннях, що виносяться на захист:

— вісью конститутування теорії значення є її осмислення як теорії (аналітики) розуміння шляхом аналізу способу інтерпретації мовних виразів. Таким чином теорія значення стає інтерпретацією інтерпретацій на власному теоретичному рівні аналізу;

— питання про значення — це не питання про відношення мови до чогось зовнішнього, а питання про саму сутність мови. Такий підхід дозволяє сформулювати “позицію значення” як розкриття системи (механізму) мовної репрезентації;

— конструктивному вирішенню проблеми мовного значення відповідає її розгляд в термінах концептуальної системи, що дозволяє реінтегрувати семантику в онтологію;

— поняття значення як змістовна структура мовної репрезентації в аспекті онтології культури розкривається шляхом введення у площину аналізу поняття інтенціональності, пояснення значення за принципом фокусування значення на смисл, осмислення механізму забезпечення комунікації за допомогою кореляції “суппозиція/пресупозиція”.

Теоретичне і практичне значення дисертації.

Результати дослідження є певним вкладом у подальшу розробку теоретичних проблем філософського аналізу мови. Висунуті теоретичні положення і узагальнення можуть бути використані не тільки філософською наукою, але й всією системою мовознавства. Матеріал дисертації може стати основою при підготовці спецкурсів як з філософії мови, так і з філософії культури, може бути використаний при читанні лекцій у розділах академічного курсу “Теорія мови”, присвячених мові й мисленню, мові й розумінню, мові й культурній сфері.

Апробація роботи. Основні положення і висновки дисертації обговорювались на засіданнях кафедри теорії та історії філософії філософського факультету Київського університету імені Тараса Шевченка, науково-практичних семінарах для аспірантів філософського факультету, “Дня науки” молодих науковців (1996) філософського факультету. Про окремі результати дослідження автор повідомляв на міжвузівській науково-практичній конференції (Чернігів, 1995), на науково-теоретичній конференції “Людина, суспільство, культура: історія і сучасність” (Чернігів, 1996), а також на інших регіональних наукових конференціях. Ряд положень даного дослідження опубліковано в збірках наукових статей. Крім того, матеріал дисертації відображений в навчально-методичному посібнику “Філософія: історія і сучасність” (Чернігів, 1996).

Структура дисертації визначається метою і завданням дослідження, логікою розгортання наукового матеріалу, методологією його структурування. Робота складається із вступу, трьох розділів, закінчення та списку використаної літератури. У вступі окреслюються та обґрунтовуються актуальність, загальні методологічні принципи та новизна дослідження. Подальший теоретичний аналіз відбиває логіку розгортання теми у проблемних “вузлах” (розділах) дослідження, які логічно з’єднані за принципом сходження від загального до конкретного. Перший розділ “Лінгвістичний поворот посткласичної філософії і завдання

побудови загальної теорії значення” присвячений з’ясуванню сутності і змісту філософсько-методологічної рефлексії цілісного аналізу проблеми значення і має методологічну цінність для всього дисертаційного дослідження, складає його теоретичну основу. У другому розділі “Проблема мовного значення як предмет філософського дослідження”, спираючись на вихідну дефінітивну настанову, історичну генезу формування та сучасний стан дослідницької ситуації, висвітлюється філософський зміст проблеми мовного значення, що дало змогу у третьому розділі “Методологічна цінність вирішення проблеми мовного значення в контексті філософії культури” здійснити аналіз проблеми мовного значення в площині її реінтерпретації в контексті філософії культури та запропонувати певне концептуальне рішення в якості відповідної моделі-програми. На закінчення підводяться підсумки дослідження, формулюються основні положення і висновки, висуваються ідеї щодо подальших перспектив розробки проблематики дослідження.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обгрунтовується актуальність теми, характеризується ступінь її наукового опрацювання, формулюється мета і завдання дослідження, вказуються методологічні основи та науково-практична цінність, визначається наукова новизна положень, що виносяться на захист.

У першому розділі “Лінгвістичний поворот посткласичної філософії і завдання побудови загальної теорії значення” розкривається зміст і сутність філософського підходу щодо цілісного аналізу проблеми мовного значення, і, таким чином, закладається теоретичний фундамент постановки та розвитку центральної проблеми даного дослідження — з’ясування методології конструктивного вирішення проблеми мовного значення.

Філософське дослідження теоретичних проблем аналізу

мови з самого початку стверджується в якості сучасної форми критичної філософії і розглядається в ракурсі реалізації нової посткласичної метафізики. Звернення до проблематики мовного значення обумовлене її суттєвою значущістю для розуміння онтологічної проблематики у сучасній філософії мови. В цьому напрямку загальна суть дослідження проблеми мовного значення визначається як пошук вирішення проблеми свідомості, як подолання філософії свідомості у філософії мови, тобто як певний підхід до будування мовної концепції свідомості. В методологічному плані мова йде про пошук засобів “висвічування” механізмів реально протікаючої, історично виробленої, вербалізованої свідомості.

Орієнтація на мовне здійснення трансформує проблему свідомості у проблему моделювання смислової або семантичної сторони природної мови. В цьому й полягає власне філософський сенс введення значення в якості теми для філософського теоретизування. Саме аналіз значення як теоретичної проблеми виявляє те чи інше розуміння зв'язку між думкою носія мови, самою мовою і світом, що описується даною мовою, та становить найбільш адекватний критерій концептуалізації досвіду свідомості.

Важливим компонентом теоретичного дискурсу з даної проблеми є визнання того, що проблема значення стає можливою тільки як певна теорія значення. При проведенні дослідження не ставилось завдання простої редукції поняття значення, інтерес викликало те, як значення може найкращим чином вивчатися, тобто якою повинна бути теорія значення, що вона буде пояснювати і як. Визначеність поняття значення формується можливостями відповідної теорії, узгоджується тим чи іншим внутрішньотеоретичним ракурсом, а не полягає в дифініції “значення взагалі”. Виходячи з такого розуміння, в першому розділі проблема мовного значення була конкретизована і осмислена в ракурсі завдання побудови загальної теорії значення шляхом з'ясування методології її конструювання та послідовним

визначенням основних змістовних вимірів.

Спрямованість на створення загальної теорії значення елементує підхід, що полягає у співвідношенні центральних понять різних, аж до альтернативних, теорій значення як можливість відносного збігу різноманітних типів значення. Техніка і механізм даного підходу були розглянуті шляхом аналізу методології кореляцій, що перетинаються, і, таким чином, змодельований раціональний дискурс розгляду проблеми значення як такої.

Первісна концептуалізація проблематики значення пов'язана з усвідомленням теорії значення як теоретичного уявлення володіння мовою, тобто в теорії необхідно експлікувати ті принципи, які регулюють використання мови, і дати аналіз цієї практичної здатності в її взаємозв'язаних компонентах. Загальний конструктивний спосіб формування теорії значення полягає в поясненні того, що взагалі означає володіти мовою.

Така теорія принципово стверджується як дослідження мовного аспекту розуміння, що розкриває значення як іманентну діяльність практичної свідомості. Значення як стійка система узагальнень налагоджує свідомість на певний тип розуміючої діяльності. Виникає потреба визначити той вид розуміння, який відповідає мовному здійсненню. Суть теоретичного пояснення значення зосереджена в розгортанні аналітики розуміння на рівні семантичного з'ясування поняття інтерпретації. Отже проблеми теорії значення відображаються в методології інтерпретації. Таким чином, вісью конститування теорії значення є її осмислення як теорії (аналітики) розуміння шляхом аналізу способу інтерпретації мовних виразів. В філософському відношенні фундаментальним є усвідомлення переходу від ситуації "за допомогою мови" до ситуації "завдяки існуванню мови".

Орієнтація теорії значення на розкриття феномену розуміння мови дозволяє осмислити поняття значення як цілісну конструкцію семіотичної кваліфікації. В цьому відношенні було подано розуміння семантичного і

прагматичного рівнів визначеності мови шляхом подолання їх протиставлення.

В свою чергу, спрямованість на цілісне теоретичне осягнення мовного значення в ролі центральної проблеми ставить питання про контекст. Поняття контексту пов'язане із з'ясуванням того, в межах якого цілого слід аналізувати і описувати проблему мовного значення і, більш ширше, в межах якого цілого функціонує мовне значення. З цією метою була сформульована узгоджуюча модель, яка дозволяє інтерпретувати цілісність підходу: “модель натуралізації семантики”.

У другому розділі “Проблема мовного значення як предмет філософського дослідження”, спираючись на вихідну дефінітивну настанову, історичну генезу формування та сучасний стан дослідницької ситуації, аналізується поняття значення як універсального концепта, тобто як певної позиції, філософського дослідження мови, що дозволило конкретизувати концептуальне поле його теоретичного осмислення і розглянути конструктивні шляхи розвитку даної проблеми.

Таким чином, сутність “ідеї значення” визначається відносно сутності мови в цілому і відповідно в якості універсальної форми дослідження мови. Установчою в даному випадку є рефлексія, спрямована на розкриття дійсного модусу буття мови в свідомості. Питання про значення — це не питання про відношення мови до чогось зовнішнього, а питання про сутність самої мови як об'єктивної системи комунікативної взаємодії. Такий підхід дозволив сформулювати “позицію значення” на єдиній теоретичній основі, що в цілому відповідає моделюванню системи (механізму) мовної репрезентації. В свою чергу, відношення репрезентативності, як основне інтерпретативне відношення, визначає поняття значення в якості змістовної структури семіотичної об'єктивації.

Розгляд історико-філософського аспекту формування проблеми значення як самостійно значимої філософської

ідеї було аргументовано пов'язано з загальнофілософськими настановами і наслідками нового типу філософського аналізу, започаткованого вихідним проектом дослідження мови Б.Рассела, Г.Фреге та Л.Вітгенштейна. Філософські параметри проблеми значення фактично стверджуються тут в масштабі специфікації та модифікації традиційного філософського (трансцendentального) підходу як пошук метафізичного критерія раціональності. В цьому відношенні в дисертації подано критичне усвідомлення основних опор концептуалізації аналітичної метафізики мови (“ідея аналізу” Бертрана Рассела, “умови можливості опису” Готлоба Фреге, проблематика “границь мови” Людвіга Вітгенштейна), що робить можливим дослідження в галузі теорії значення. У сучасній філософії мови аналіз проблеми значення слугує теоретичним контекстом і, разом з тим, конкретним засобом розгляду фундаментальної проблеми — визначення онтологічного статусу мовних сутностей і мови в цілому.

Сучасний рівень проблематизації досліджень у даній галузі було проаналізовано з точки зору виявлення можливостей і перспектив цілісної трактовки значення. У зв'язку з цим була показана обмеженість абсолютизації окремих компонентів аналізу значення (на прикладі “теорії мовленевих актів” та генеративно-трансформаційної теорії) і акцентовані новітні підходи як з боку логіко-філософського, так і лінгво-філософського напрямків аналізу, що містять потенціал подолання роз'єднуючих тенденцій і виходять на новий рівень аналізу — концептуальний.

Разом з тим, досягнутий теоретичний результат, природньо, актуалізував методологічний аспект інтерпретативної діяльності відносно проблеми мовного значення — виникла, так звана, “проблема опису”. Даний пошук було здійснено в напрямку розробки філософського методу дослідження природної мови шляхом встановлення меж корисності формалізації щодо аналізу проблематики мовного значення. Ми дійшли висновку, що дійсно філософським методом дослідження мовного значення є

“реконструктивний”, що зорієнтований з одного боку, поняттям “природня мова”, а з іншого — власними інтерпретативними можливостями і полягає в побудові відповідної моделі — теорії. Крім того, була врахована можливість поєднання різних засобів і процедур логіко-лінгвістичного аналізу, що фактично використовуються, в єдину пояснюючу теоретичну систему.

В цілому розгляд філософського змісту проблеми мовного значення, що був здійснений у другому розділі, теоретично підготував можливість експлікації даної проблеми від урахування контексту філософії культури. Такий шлях є єдино можливим для вирішення проблеми значення у цьому новому контексті, якщо брати до уваги спорідненість першого і другого розділів у послідовності теоретичного викладу.

Третій розділ “Методологічна цінність концептуального вирішення проблеми мовного значення в контексті філософії культури” містить застосування методологічних засад контекстного (від урахування контексту філософії культури) вирішення проблеми мовного значення і, відповідно, вироблення на цій основі певної моделі-програми. В узагальненому вигляді йдеться про аналіз розгляду мовного значення в площині його реінтерпретації в контексті філософії культури.

Поняття “контекст філософії культури” в структурі дослідження відіграє роль фонового парадигматичного підтексту, що спрямовує пояснення мовного значення на розкриття способу та механізмів культурної детермінації, і засвідчує метафізичну стійкість останнього. Те, що як межа стояло перед дослідженням — визнання історичності буття — перетворюється в основний пояснювальний принцип обґрунтування і обмеження семантичного аналізу природної мови. З іншого боку, тим самим стверджується аналітична філософія культури у варіанті рефлексії буття в значенні як системі ментальної репрезентації світу. Таким чином, зорієнтованість експлікації проблеми мовного значення на

інтерпретацію культури як ідеальних форм культурної детермінації, не тільки здобуває статус загального концептуального рішення, а й дозволяє з достатньою строгістю і повнотою зафіксувати раціональні взаємозв'язки теоретичної проблематики значення.

З точки зору запропонованої стратегії дослідження конструктивному вирішенню проблеми мовного значення відповідає її розгляд в термінах концептуальної системи. Під “концептуальною системою” розуміється безперервна система концептів, яка відображає пізнавальний та метафізичний досвід носіїв мови у найрізніших його аспектах і рівнях і яка являє собою спосіб інтерпретації мовних виразів. З цієї точки зору “семантика мови” є абстракцією від концептуальних систем реальних носіїв мови в реальних умовах їх існування. Звернення до концептуальної системи при аналізі проблеми мовного значення є теоретично виправданим і перспективним не тільки тому, що така концепція дає методологічну основу і певні технічні засоби для експлікації поняття значення, синтезу референтативного та інтерпретативного підходів. Через це звернення, по суті, здійснюється перехід від семантики мови до реального процесу розуміння мови, що дозволяє реінтегрувати семантику в онтологію.

Аналітика дослідження в цьому напрямку полягала в тому, що всі теоретичні положення в якості ефективних філософсько-методологічних структур аналізу мовного значення формулювалися на базі новітніх досягнень сучасної (головним чином аналітичної) філософії та стверджувалися в статусі нових відносно класичної (базової) концепції значення. Даний шлях є єдино коректним для вирішення проблеми значення в достатньо вільному контексті, яким є контекст філософії культури.

Такий підхід дав змогу по-новому висвітлити цілий ряд традиційних структур аналізу, розглянути зміни в трактовці традиційних тем проблематики значення від урахування зазначеного контексту. Це й нове узгодження поняття

верифікації, й усвідомлення обмеження довільності знаковості мови, й відповідне уточнення проблеми вихідної структури аналізу, й принципові зміни у визначенні значення через умови істинності, й поглиблення поняття референції, й розширення можливостей використання конструкції “пропозиційна функція”. Все це разом створило необхідну предметну підставу подальшого узагальнення в напрямку аналізу проблеми мовного значення в контексті філософії культури.

Таке узагальнення здійснено в дисертаційній роботі шляхом поглиблення семантичної проблематики до того, що було визначено як “герменевтичне ядро” теорії значення. Власне кажучи, йдеться про перехід до багаторівневої семантики, або семантики багатозначних виразів (семантики “показаного-прихованого” за П.Рікером). При такому підході з’являється дещо принципово нове – оволодіння новою формою руху значень по вертикалі. У підсумку теорія значення перетворюється на інтерпретацію інтерпретацій, тільки так вона здатна виразити вихідну інтенцію на феномен розуміння. Даний тип моделювання було кваліфіковано як “контекстна теорія значення” з посиланням на поняття концептуальної системи і контекст філософії культури.

Таким чином, виявилось, що фундаментальні семантичні поняття – типу значення – цілком обґрунтовано, аналізувати за допомогою ще більш фундаментальних понять. Глибинна трансформація пояснення значення пов’язана з введенням у площину аналізу поняття інтенціональності. Проблематика інтенціональності радикальним чином перебудовує сам підхід до експлікації мовного значення: теоретичне моделювання розгортається в широкому контексті конституючої діяльності мовної свідомості, що відкриває широку перспективу використання домінанти філософії культури в теорії значення. Тим самим забезпечено модус контакту сучасних аналітичних досліджень з феноменологічною концепцією та герменевтикою.

Адекватною формою реінтеграції семантики в онтологію став розгляд значення як способу семантичної інтерпретації за принципом спрямування пояснення значення на аналіз смислового виявлення мовних виразів. Осмислення дистинкції “смысл/значення” у такому руслі дозволило пояснити значення як змістовну структуру мовної репрезентації в аспекті онтології культури і було визнано пріоритетним засобом методології дослідження цілісної природи мовного значення.

Обґрунтування відстоюваного фонового пріоритету знайшло своє логічне завершення в аналізі способу дії концептуальної системи в якості механізму забезпечення комунікації. Через це звернення по суті відбувається перехід до дійсних передумов вербальної соціальної комунікації. На думку автора, дана глибинна онтологічна кореляція теоретично може бути зафіксована в контекстній теорії значення за допомогою розгляду дистинкції “суппозиція/пресуппозиція” у масштабі вітгінштейнівського розуміння “границь мови”.

Помилково було б підсумувати проведені дослідження твердженням, що все людство поділяє єдину концептуальну схему і онтологію. Проте вирішальний результат даного дисертаційного дослідження полягає в тому, що зведення в єдність розуміння мови і володіння концептуальною системою є наслідком “присутності” у певному культурно-історичному просторі. Таким чином, контекст культурно-історичного простору — в явній чи прихованій формі — завжди є присутнім, коли щось твердиться про світ. В цьому пункті і було завершено філософсько-методологічний аналіз проблеми мовного значення і формування відповідної теорії-моделі.

У **заключенні** підбиваються підсумки дослідження, окреслюються перспективи подальшої розробки проблем, порушених у дисертаційній роботі.

Основні положення дисертації, її витоків, проміжні висновки, перспективи подальших досліджень викладені в

наступних роботах:

1. Філософія: історія і сучасність. Конспект лекцій: Навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей.- Чернігів, 1996.- 176 с. (у співавторстві).

2. Метафізика постмодернізму як реальність сучасної філософії // Вісник Київського університету. Серія: Філософія. Політологія.- К., 1996.- Вип.25.- С.103-110.

3. Про ідею метафізики мови // Культура на зламі тисячоліть. Збірник наукових статей.- К., 1996.- Частина 1.- С.51-67.

4. Лінгвістичний поворот у філософії. Ідея та історія // Сіверянський літопис.- Чернігів, 1997.- № 1-2.- С.149-155.

5. Лінгвістична філософія і метафізика постмодернізму // Людина, суспільство, культура: історія та сучасність. Матеріали ювілейної наукової конференції, присвяченої 80-річчю Чернігівського пединституту.- Чернігів, 1996.- С.124-126.

6. Проблема розуміння в контексті семіотики культури // Міжвузівська науково-практична конференція. Тези доповідей.- Чернігів, 1995.- С.284-285.

7. Філософія мови та методологія “переходу меж” // Дні науки. Тези наукових доповідей та виступів викладачів, докторантів, аспірантів, студентів Київського університету.- К., 1996.- С.38-39.

ЯВОНЕНКО А.А. Проблема языкового значения в контексте философии культуры (философско-методологический анализ). Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.04 — философская антропология и философия культуры. Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1997.

Защищается рукопись диссертации, посвященной философско-методологическому анализу проблемы языкового значения в контексте философии культуры. Обосновывается теоретическая состоятельность и значимость предложенного контекстного решения относительно формирования целостной концепции значения.

YAVONENKO A.A. The problem of linguistic meaning in the context of the philosophy of culture (philosophic-methodological analysis). The theses for the degree of candidate of philosophy in speciality 09.00.04 — philosophic antropology and philosophy of culture. Kiyiv University named after Taras Shevchenko, Kiyiv, 1997.

The manuscript of the theses on philosophic metodological analysis of the problem of linguistic meaning in the context of the philosophy of culture is defended. The theoretical consistence and meaning of the suggested contextual resolve in respect of the formation of the integral concept of meaning is substantiated.

Ключові слова: мовне значення, контекст філософії культури, аналітика і онтологія розуміння, інтерпретація, концептуальна система.

Arbuz -

435 808

АВ 37.717

Підписано до друку 1.04.1997 р. Формат 60x84 1/16. Офсетний друк.
Папір офсетний. Умовн. друк. арк — 1,5. Обл. вид. арк. — 1,0.
Тираж 100. Замовлення 177.

250000, м. Чернігів, вул. Урицького, 39. ПОД ЧНЦНТЕІ